

ФАНТОМИ НА НЕСБЪДВАЩОТО СЕ ЖЕЛАНИЕ *

Ноември 1991

Днес като че ли е лесно да констатираш очевидния след 13 октомври факт. В България няма политически център. И твърде много надежди, свързани с очакването, че такъв център ще привлече гласовете, се провалиха с гръм и трясък. Шокът като че ли вече премина. Но проблемите останаха. Щом като фактите нагледно подсказват, че център наистина няма, необходимо е да се помисли по въпроса—защо?

Основните аргументи за очерталото се към средата на годината движение „към центъра“ имаха практически едно единствено основание—електоралните очаквания. Много политици, по една или друга причина изтласкани към периферията на политическия ни живот, обърнаха надеждите си към т. нар. „колебаещи“ се. Ако се върнем към тези дни, ще видим, че тогава в основата на започналото „разслояване“ в средите на СДС бяха тревожните данни на демоскопските изследвания. След началото на реформата СДС започна да губи своите симпатизанти и от 47 % към края на 1990 г. се „сви“ до постоянните 35 % към март—април. Ето към тази „разлика“ бяха устремени желанията на политиците, които по-късно през юни и особено през юли окончателно заеха позицията си „в центъра“.

Аргументите бяха много и различни. Но смисълът им се свеждаше до едно — хората, които искат премахването на комунистическата система се различават по това, какъв начин за това премахване избират—шоков, едва ли не мигновен или постепенен, еволюционен. Тъкмо към последните, „до-умерените“ бяха ориентирани политическите действия и декларации на т.нар. центрист. Хората, смяташе се тогава, не искат „крайности“, не искат да отиват нито надясно, нито наляво. Естествената им позиция е един политически център. Всъщност обаче имаше се предвид не центристка, а междинна позиция. Защо? Защото в самия този новоформиращ се „център“ са се събрали твърде различни платформи и ценности нагласи—„леви“ (БСП, БЗНС, Н. Петков), и десни—Зелената партия, ФКД, клонящи към либералната политическа терминология и ценности, и просто никакви—БЗНС(е) и т. н. ПК „Екогласност“. Интересна е в това отношение „политическата“ еволюция на последната формация — ПК „Екогласност“. В много от своите декларации лидерите на тази групировка по нищо не се различаваха от либерално ориентирани партии както в СДС, така и извън него. Но постепенно, според мен, по чисто „технически“ обстоятелства, те се преместиха в левия спектър и образуваха коалицията СДС—център с БСП. Тук не е мястото за подробен анализ на перипетиите около тези сложни преместване и маньоври от преди изборите. А изглежда, те няма да престанат и след изборите. Става въпрос за тяхното политическо естество. Всъщност какво се крие зад това брауново движение в „центъра“, т. е. в опасното (както показаха изборните резултати) междинно пространство?

Дава ли ключ към проблема въпросът за приемане (или

отхвърляне) на новата Конституция? Принос в това отношение действително имат тъкмо центристките ориентирани лидери в парламента. Без техните гласове парламентарното мнозинство не би могло да приеме този предизвикал толкова много спорове документ. И това стана едва ли не основен пропаганден аргумент в предизборната кампания. Едните (СДС) представяха този факт като вина на „центристите“. Другите (СДС-център, СДС-либерали) искаха да реализират дивидентите си тъкмо от подписването на Конституцията. Защо? Трябва да се каже, че в този „диалог“ между различните крила на дотогава единния СДС негласно, но постоянно присъстваше БСП. Надеждите на „центристите“ бяха ориентирани тъкмо към онези в електората на БСП, които след юли 1990 г., започнаха да се отдалечават от нея. А това бяха някъде към 12–15%, а по-късно дори и 20%. Логиката на тези електорални сметки бе като че ли напълно обоснована. Тези хора са тръгнали от БСП „налясно“, но явно няма да могат да отидат твърде далеч. И ето, тъкмо в „центъра“ ще ги причакаме, ще ги убедим да гласуват за нас — по-умерените, по-центристките, по-склонните към законни, конституционни действия. За СДС тази логика също се оказва много полезна. „Ето, вижте ги центристите. Те всъщност прикриват „комунистите“, влизат с тях в сговор, само и само да запазят властта на БСП. Й техните редици е пълно с бивши комунисти. Нещо по-важно. Освобождаването на СДС от „центристите“ изигра своята роля — циментира „твърдия“ син електорат. Към средата на септември демоскопските данни сочеха свиването на този електорат към 29-30 (а някои и до 17-20% от електората изобщо). В изборния ден твърдата линия на СДС му възвърна стабилните 35%, показвани едва ли не през цялата 1991 година (преди скандала около приемането на Конституцията). Така БСП се оказва онзи фактор, който от една страна събуди надежди у центристите, а от друга циментира СДС тъкмо в крайните „радикални“ измерения — „Долу БКП“.

Днес твърде много се говори за подвеждащата роля на социологическите данни, за сложната и двусмислена изборителна процедура, за психологическите ефекти от цвета на бюлетината и т. н. Но все още твърде слабо, поне в публичното политическо пространство се обсъжда друг въпрос. Биха ли имали шанс центристките формации при други обстоятелства — при по-благоприятна изборителна процедура или по-ясен цвят на бюлетината? Едва ли.

Става дума за много по-важен въпрос. Това е въпросът за властта. Центристите всъщност не поставяха този въпрос „ребром“. Напротив, те постоянно повтаряха, че самата власт не ги интересува. Тези склонни да контролират властта, но самата нея не биха искали да притежават... цялата. Ето тук е коренът на всичките лутания в центъра.

Тук е мястото за едно теоретическо разсъждение.

В България години, десетилетия, та дори и столетия властта бе основен фактор за жизнения успех. Цялата власт. От тази власт, от нейното благосклонно или негативно отношение винаги е зависел успехът на конкретния индивид. Това положение се запазва и досега. Особено в момента на невиждана преди национална катастрофа. Държавата-партия превърна целия обществен живот в арена за

1

политически ритуали, политизира стопанското всекидневие. И днес в стопанската сфера никой не може да бъде наистина независим—неговото поведение ще бъде обвързано с волята на властта чрез хиляди нишки.

Фактически, тоталитаризъм не е нищо друго, освен тоталната политизация на всички обществени дейности, обвързването на всяко действие с определени идеологически „фигури“ и „рецепти“. Но ето появява се формация, която не иска да се занимава тъкмо с този екзистенциален за всички въпрос—това са онези хора, които вече не са зависими от политическата власт в своя всекидневен живот, тези, които нямат желание някой да им се бърка в живота. Но те, първо, все още са малко. Второ, което е много по-важно, дори и те все още „се оглеждат“ и търсят някаква властна гаранция. Ето това тяхно „оглеждане“, според мен, бе в основата на изборния крах на „центристите“. Цялата работа е там, че хората, действащи индивидуално и независимо, търсят някакъв свой собствен (политически) образ, не са склонни да се присламчват към едни или други масови, конформни формации. Тези хора вече действат индивидуално и не се влияят от поведението на другите избиратели, не търсят непосредствена закрила в масова организация, в пряката солидарност от така познатия ни „тоталитарен“ вид. А така погледнато, това е „десен“ електорат! Реалната динамика на този род електорално поведение изцяло потвърждава тази констатация.

Гласовете на милион и повече избиратели са се разпръснали между 30 партии и коалиции като почти половината наистина са се разпределили между четирите „центристички“ формации—СДС- център, СДС-либерали, БЗНС(е) и БЗНС,Н. Петков“. Но другата половина се разпредели между маса дребни организации. Но 1 % обаче получиха откровено десни партии—двете бизнес-формации, монархистите и радикалните националисти. Този парадокс съвсем ясно показва, че терминът „център“ бе чиста метафора, криеща липсата на ясна политическа позиция и образ. А пък дясното в неговия европейски смисъл—т. е. като индивидуалистско-либерален тип поведение—в България остана твърде емблематичен. По-скоро ние визираме желанието на определени групи в българското общество да търсят там, в либерализма образец за своето бъдеще развитие. Този факт между впрочем обяснява и това защо тъкмо СДС-либерали успя да събере 6, дори и 7% от гласовете в големите центрове и столицата. Тук тази група е и най-представена. Но само тук. Навсякъде другаде тя е само загатната, за което говорят между впрочем пак цифрите. В провинцията либералите успяха да получат средно около 2 процента. СДС-център, прикриващ зад себе си оригиналните фигури на представители на ПК „Екогласност“ и доста сивата, изцяло погълната от мощния образ на своя лидер д-р Ил. Дертлиев—БСДП, демонстрира още един парадокс. Всъщност БСДП—една партия от „ляв“ тип—събираше преди основно синия електорат.

И нейното „отцепване“ рязко намали електоралната ѝ маса. Но на места БСДП започна наистина да привлича групи, близки към БСП. Тези групи вече не можеха да подкрепят БСП, но не можеха да стигнат и до СДС. Останаха „между“. Те не са много, но те не са и

„център“. Тяхното естество е точно в това „между“—в „нито сини, нито червени“—никакви. Очевидно е обаче, че кризата намали възможността това „никакво“ политическо настроение да се окаже значимо за поголеми статистически групи. В него са се събрали тъкмо периферните, дисперсни групи. А те в условията на пропорционалната система автоматично се губят, защото не дават общо 4%. И така парадоксът на „центъра“ е, че той събра тъкмо „отломъците“—къде от миналото, къде от бъдещето. Но в настоящото той изглежда няма място. Няма и образ, който би му осигурил някаква перспектива.

Ляво и дясно са политическите образи на доста стандартни стратегии. Лявото винаги се свързва с определен тип обществена солидарност, солидарност, събираща различни маргинални слоеве с надеждата за една печеливша стратегия, надеждата и желанието за едно по-НОРМАЛНО състояние, към такова, каквото то е у стабилните социални слоеве. Маргиналят винаги левее, защото иска промяна на статуквото. Дясното пък е настроение и стратегия, противоположна на лявото не в едно или друго конкретно съдържание, а в принципа на оценката на живота. За десните приоритет имат естествените качества на хората. Всяка намеса на държавата на едни или други солидарни институти и структури, „спъва“ естествената инициатива. Десният образ на прогреса е в това, на хората да не се пречи сами да оцеляват (или да губят битката). Дясното се базира върху признаването на естественото право на богатия, на умния като такъв да бъде в по-добра социална позиция. Ето защо, дясното винаги има консервативен акцент, дори и да води към радикална промяна (примерът на Тачър е повече от очевиден). Става дума за особен род интуиция—богатите хора са такива „по право“, „по наследство“, „по рождение“. Същото се отнася и до ума, таланта, гения. Това са особени, отбелязани от съдбата индивиди. И е грех да им се пречи. Дясното в този смисъл е консервативно. То отстоява правото на „досега“ богатите да остават такива и занапред, на досега умните да печелят и по-нататък, на гения—да бъде такъв, независимо от външните обстоятелства. Дясното в този смисъл винаги гравитира към съсловното, към елитното.

Та парадоксът на нашето политическо пространство и образност е, че в него нещата са тотално „объркани“. БСП, която претендира да бъде модерна лява партия, отдавна прави впечатление на всички що годе коректни наблюдатели с дясната си стратегия, насочена към запазване на съсловната изключителност на бившите комунистически „нобили“. Та нали те „бяха по-умни, по-професионални, а и просто—по-възпитани!“ СДС пък, застанал в „дясно“ от центъра на парламентарната зала, се захранва тъкмо от лявата нагласа към тоталната смяна на системата, към отстраняване на „лъстите“ и „богатите“ от властта. А пък от друга страна, най-активно се изявяват в съюза... отново консервативно настроени лидери. Те смятат, че е редно на бившия елит, отстранен от комунистите, да му бъде върнато естествено полагащото се положение—това на властта. Ето тук се крие основанието както за крах, така и за евентуален успех на т. нар. „център“. Но, разбира се, съвсем не като център „в европейски смисъл“! Енергиите, господстващи в политическото ни пространство,

са ориентирани към властовия Център, т. е. към пълния и без разделен контрол върху властните институти и структури. Всичко, което не дава такъв контрол, се изтласква в периферията, т. е. извън парламента, извън властните структури на национално и местно равнище. Ето защо, в политическия смисъл на думата у нас няма център — той не може да бъде редопоставен на другите властни позиции. Може да няма само център, а всичко останало да е периферия. Силата на тази нагласа е толкова голяма, че всичко останало между противоборстващите претенденти за цялата власт просто се „изтрива“ буквално се помита вън, в периферията. Печели този, който събира повече гласове, но печели не част от властните позиции (съобразно броя на получените гласове), а всичко. Грешката на БСП в този смисъл е твърде показателна. Тази „модерна лява партия“ всъщност не бе нищо друго, освен властна група, властен елит. При това, отдавна завзела цялата власт. Още Парето говори за властна умора, за постепенна загуба на властната енергия у елита, дълго намираща се във властовия център. Израз на тази умора е опитът БСП да „дели властта“ с новия елит пропорционално на получените гласове. Това просто не може да стане. Става друго. Пълна смяна на властните елити. С всички произтичащи от тази смяна последици за предишния властен елит. Това е грубата истина. Но не и цялата. Работата е там, че за така жадуваната и напълно естествена за българските условия тотална смяна на властните елити все още липсва необходимият ресурс. И друго нещо. Самите тези нови властни елити в момента са циментирани от наличието на противник, на БСП. Когато противникът бъде изтласкан в периферията, разногласията между новите властници ще излязат на преден план. Тъкмо тогава ще се прояви разликата между ляво и дясно ориентирани групировки, между „маргиналните прогресисти“ и „консервативните либерали“.

Ето тук е шансът на останалите в периферията на политическото ни пространство политически формации. Те ще получат ресурс от недоволните, останали без „полагащото им се“ — без властта. Кой ще бъдат те? Това ще зависи от динамиката на политическото и стопанското ни развитие в близките месеци. Очевидни са предимствата на дясно ориентирани. Те биха могли да получат и необходимата подкрепа „отвън“. Но едва ли тази подкрепа ще бъде достатъчна в сегашната трудна и сложна международна атмосфера. А и вътрешните ресурси за левите, маргинални стратегии са големи. Те идват от разпада на твърдата йерархична организация на живота у нас, от мощните центробежни тенденции в самия СДС. Тези ресурси ще се освобождават в степен, в която стопанската реформа ще довежда до радикални промени в живота на все още поддържащи своя статус слоеве и групировки. Дори и да не преценяваме ефекта на реформата като положителен или отрицателен, той ще е ресурс за все по-дълбоката социална стратификация и диференциация. А това отново ще подхранва левичарските тенденции. Еволюцията на социалната база на сегашния СДС е към откровено популистки, ляво-радикални некомунистически доктрини и стратегии. Възможно е това да бъдат и някакви квази-социалистически доктрини. Но не се изключва и формирането на квази-фашизирани ориентации, особено ако имаме

предвид националистическата истерия, умело подклаждана от средите на БСП. Тук еволюцията към национал-социализъм може да има неочакван тласък тъкмо в резултат от разпадането на БСП, от освобождаването на откровено консервативните и националистически настроения в нейния електорат. И отново парадокс. Маргинално-левеещата ориентация може да прерасне в едно откровено тоталитарно дясно-популистко движение. Още повече, че влиянието на отломъците и инерциите на БСП тук ще бъде естествено поради дясната им специфика. И отново не става дума за център, за центристски-либерални формации, а за резултат от разпадането на БСП, от освобождаването на откровено консервативните и националистически настроения в нейния електорат. Маргинално-левеещата ориентация може да прерасне в едно откровено тоталитарно дясно-популистко движение. Още повече, че влиянието на отломъците и инерциите на БСП тук ще бъде естествено поради дясната им специфика. И отново не става дума за център, за центристско-либерални стратегии. Те по необходимост ще еволюират или към етатистко-левичарски неокомунистически акции, или към дясно-популистки ориентации. Тъй че сегашният център е тъкмо политическата периферия, ресурс на все по-ускоряващата се смяна на властните елити около един и същи реален център—нялата власт. Тази прогноза обаче, все пак произтича от досегашната динамика на политическия процес у нас. Все още остават някои не до край изяснени тенденции. И едната от тях е президентската институция. Може би решаващата.

Става дума за възможността всичките радикални тенденции да останат в по-малка или по-голяма степен балансирани взаимно благодарение на президентската институция. Не е ли това изход за България? Все още не е ясна позицията на СДС. А пък за маневрите на БСП едва ли е нужно да гадаем. Все едно не можем да ги предвидим. Цинизмът на губещата властна групировка тук е безкраен. И затова са възможни всякакви варианти. Възможно е в играта най-накрая да се намеси твърде бързо оформящият се у нас нов стопански елит— националната буржоазия, интересите на която еднакво ще се противопоставят на „дясно-левите“, така и на „ляво-десните“. Възможно е, тъкмо президентската институция да се окаже проводник на интересите на тази бурно развиваща се социална група у нас.

* Анализът бе публикуван в кн. 4 на сп. Изток — Изток 1991.